

МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ: СТРУКТУРА І ДИНАМІКА ПРОЦЕСІВ

О. П. Кучмій

Институт міжнародних відносин Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка(Київ)

У статті розглядається структура міжкультурної взаємодії на етнічному, національному, регіональному та глобальному (цивілізаційному) рівнях, аналізується динаміка цього процесу та його можливі наслідки у майбутньому.

Ключові слова: культура, субкультура, міжкультурні комунікації, взаємодія культур, етнос, нація, цивілізація, зіткнення цивілізацій, діалог цивілізацій

В статье рассматривается структура межкультурного взаимодействия на этническом, национальном, региональном и глобальном (цивилизационном) уровнях, анализируется динамика этого процесса и его возможные последствия в будущем.

Ключевые слова: культура, субкультура, межкультурные коммуникации, взаимодействие культур, этнос, нация, цивилизация, столкновение цивилизаций, диалог цивилизаций

The structure of intercultural interaction on ethnic, national, regional and global (civilization) levels, dynamics of this process and its possible consequences in the future is studied in the article.

Key words: culture, subculture, intercultural communications, interaction of cultures, ethnos, the nation, a civilization, the clash of civilizations, dialogue of civilizations

Концептуальні підходи до вивчення міжкультурної взаємодії як важливого чинника міжнародних відносин і одного з пріоритетних напрямків зовнішньої політики західних держав та реалізації їх зовнішньополітичних інтересів ґрунтуються на теорії багатовимірності і динамічності міжнародних процесів і глобального розвитку. Це передбачає здійснення аналізу взаємодії основних векторів цього системного явища на національному, регіональному і глобальному рівнях. Такій підхід дозволяє всебічно розглянути процес взаємодії культур на всіх рівнях, визначити його механізми та принципи, виокремити головні чинники цього процесу, з'ясувати взаємозв'язки і на цій основі зробити узагальнення і висновки.

Чисельні дослідження з питань взаємодії культур свідчать про те, що зміст і результати міжкультурних контактів здебільшого залежать від здібності їх учасників розуміти один одного і досягати згоди, яка головним чином визначається етнічною культурою кожної із взаємодіючих сторін, психологією народів, пануючими в тій чи іншій культурі цінностями. В культурній антропології ці взаємовідносини різних культур отримали назву "міжкультурна комунікація", яку слід розглядати як сукупність різноманітних форм стосунків і спілкування між індивідами і групами, які належать до різних культур. Цей процес відбувається як в політиці, так і в міжособистісному спілкуванні людей у побуті, родині, неформальних контактах, тобто на макро- та мікрорівнях. Часто політичні конфлікти можуть порушувати і навіть переривати нормальні відносини, особливо у випадках, коли культура використовується як інструмент національного протиставлення, консолідації "своїх" і відторгнення "чужих". Однак, обминаючи ці бар'єри і кордони, культурні контакти продовжують підтримуватися, навіть між ворогуючими націями. Коли затихає політичне протистояння, культури знову вступають у повноцінний контакт. Таким чином, на відміну від політики, міжнародні культурні зв'язки проявляють значну самостійність по відношенню до державного регулювання і здібні спричиняти зворотній вплив на політику.

В культурних відносинах можуть брати участь як великі, так і малі нації, які можуть мати або не мати своєї державності (цигани). Але вплив великої нації або цивілізації, без сумніву, більш масштабний, ніж малих етнічних груп (хоча вплив останніх не слід недооцінювати).

Таким чином, *взаємодія культур* – це особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або декількома культурами, а також тих впливів, взаємних змін, які проявляються в ході цих відносин. Вирішальне значення в процесах взаємодії культур набуває зміна станів, якостей, сфер діяльності, цінностей тієї чи іншої культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів і ознак способу життя людей під впливом зовнішніх імпульсів. Процес взаємодії культур, як правило, є довготривалим явищем (не менш декількох десятиліть).

Практика міжнародних відносин виступає як особлива політична форма, що історично склалася, регулювання міжкультурних контактів різних країн між собою, в процесі яких можуть бути вироблені спеціальні органи і об'єднання, що здійснює більш цілеспрямовану і широку політику взаємодії різних країн, у тому числі у сфері власно культурної активності (наприклад, в ООН такі цілі ставить перед собою ЮНЕСКО).

Міжнародні відносини виступають не тільки формою взаємодії культур, але вони містять у собі цілу низку механізмів, за допомогою яких вона здійснюється. Крім механізмів, що діють в межах міжнародних відносин, в практиці взаємодії широко використовується система соціальних інститутів і механізмів

всередині самих культур. Важливим механізмом взаємодії культур може виступати політика модернізації, національна і культурна політика, що реалізується на рівні держави, а також всередині окремих виробничо-корпоративних структур, муніципальної влади, суспільств, організацій, культурно-національних об'єднань.

Важливе значення у взаємодії культур має його структура, тобто ті змістовні напрямки і конкретні форми взаємного обміну, через які воно здійснюється. Однією з найдавніших і широко розповсюджених форм взаємодії виступає обмін господарськими технологіями, спеціалістами-професіоналами; стійким видом взаємодії є міждержавні відносини, політичні, правові зв'язки. Під впливом взаємодії культур своєрідним чином можуть відбуватися зміни у мові, художній і релігійній практиці взаємодіючих народів, а також у їх звичаях.

Кожен компонент духовного життя співвідноситься перш за все зі своїм культурним середовищем. Інакше, серед частини інтелігенції виникають поверхові і швидкоплинні захоплення новітніми чужорідними течіями, що не відповідають духовним завданням суспільства. В галузі політичної культури такий політико-культурний феномен, як вестернізація, може призвести до військових переворотів, що скидають парламентські режими, які не мають стійкої легітимності у громадській свідомості.

Взаємодія здійснюється також по лінії субкультур і течій, що присутні у будь-якій розвинутій культурі. Це можуть бути соціально розшаровані групи населення, кожна з яких має не тільки своє ідеологічне оформлення, але й різні ціннісні орієнтації.

На нашу думку, учасників міжнародних культурних відносин доцільно поділити по рівнях на етнічний, національний та цивілізаційний. Саме між цими спільнотами і виникає взаємодія. Внаслідок тривалого спілкування між різними націями може виникнути також регіональний тип взаємодії, який породжується спільністю культури певного регіону (Європейський регіон, Середземномор'є, Близький Схід, Північна Америка, АТР тощо).

Етнічний рівень взаємодії культур характерний для відносин між локальними етносами, історико-етнографічними, етноконфесійними та іншими спільнотами. На *національному рівні* взаємодії регулятивні функції значною мірою виконують державно-політичні структури. *Цивілізаційний рівень* взаємодії набуває спонтанно-історичної форми. Однак на цьому рівні можливі найбільш істотні результати в обміні духовними, художніми, науковими досягненнями. В повсякденній практиці спілкування країн і народів світу частіше за все перетинаються процеси і відносини, характерні для всіх трьох рівнів взаємодії.

Посилення міжкультурної взаємодії етносів є характерною ознакою сучасної доби, але залежно від соціальних умов вона може проявлятися по-різному. В одних випадках вона може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, а в інших – навпаки – яскравим проявом однієї з об'єктивних закономірностей зближення етнічних культур.

Етнічний рівень взаємодії здійснюється між локальними етносами, етномовними, культурно-господарськими (за спільністю матеріальної культури), історико-етнографічними (за схожістю духовної культури), етноконфесійними та іншими спільнотами. У взаємодії культур цього типу проявляються подвійні тенденції. Взаємне засвоєння елементів культури, з одного боку, сприяє інтеграційним процесам, взаємному збагаченню, обміну тощо. А з іншого боку – супроводжується посиленням етнічної самосвідомості, прагненням до закріплення етнічної специфіки. Для будь-якої етнічної культури завжди небезпечні як надмірне тяжіння до іншої культури, так і її самоізоляція. Абсолютизація першої тенденції може призвести до поглинення або обопільного занепаду обох культур. Водночас добровільна самоізоляція культури позбавляє її самопізнання, що, як відомо, конструється лише шляхом контакту і порівняння з іншою культурою. Дані тенденції повинні принаймні урівноважувати одна одну, стимулюючи утворення елементів, яких бракує тій або іншій культурі, і поповнюючи тим самим число етнокультурних компонентів.

Національний рівень взаємодії культур є значно складнішим, ніж етнічний, тому що охоплює не тільки ціннісний, а й політико-правовий, соціоекономічний та ідеологічний аспекти. Підставою виокремлення цього рівня є твердження, що найвищою формою етнічної спільності є *нація*. Головне, що відрізняє націю від етнічної спільноти, – це не тільки рівень соціально-економічного розвитку, але й її внутрішня структура, заснована не на кровній спорідненості, а на соціальному принципі. Для нації характерні велика внутрішня консолідація і високий рівень національної самосвідомості.

Національна єдність виникає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через спільну господарську діяльність і державно-політичну регуляцію. Це доповнюється і створенням відповідної культури – мови, ідеології, норм, звичаїв тощо. В країнах Азії та Африки національна єдність здебільшого складається на основі спільного історичного досвіду, накопиченого в ході колоніального гніту і боротьби за національну незалежність і національне самовизначення. Відомо, що у постколоніальних країнах національне об'єднання перш за все здійснюється державою. В сфері культури вона також виступає важливим засобом утвердження єдності.

Процеси культурної консолідації нації часто опиняються подвійними і призводять до зростання міжнаціональних протиріч в межах однієї держави або між ними. В Індії пряме засудження викликають тенденції етнічної і мовної консолідації, що викликає напружені зіткнення між представниками різних

етномовних груп. Чисельні індійські вчені та політики вбачають в локальному націоналізмі причини конфліктів і непорозумінь, що призводять до дезорієнтації державної єдності.

Нерідко міри щодо укріплення територіального і державного націоналізму призводять до обмеження прав або вигнання інонаціональних груп (навіть якщо представники цих груп проживали в країні протягом декількох поколінь). Ці процеси спостерігалися у таких країнах, як Гвінея, Уганда, Кенія, Замбія, у 70-х роках, а з кінця 80-х–початку 90-х рр. охопили країни колишнього Радянського Союзу. Здебільшого, за цими мірами стоять економічні причини, наприклад ослаблення конкуренції для “титульного етносу” у доступі до місцевих ресурсів, що, в свою чергу, призводить до господарських збитків. Однак це не виключає появи і соціокультурних причин, якщо виникає нагальна потреба у прискореному формуванні нації і подоланні локальних перешкод.

Саме у спілкуванні між *цивілізаціями* у минулому досягалися найсуттєвіші результати в обміні духовними, художніми, науковими досягненнями. У середні віки європейська цивілізація багато запозичила з мусульманського регіону, і пізніше Індія і Китай зробили немалий внесок в культуру Заходу. Інтенсивний обмін відбувався між ісламським, індійським та буддійським регіонами. На зміну конфліктності цивілізаційних взаємовідносин приходило мирне співіснування і плідна взаємодія.

Як показали новітні дослідження, різнобічні контакти давно існували між Африканським континентом та іншими регіонами, хоча і послабилися за часів колоніального підкорення. Досягнення незалежності багатьма країнами Азії та Африки сприяло зникненню колишніх обмежень і прояву тих потенцій, що містилися у різних етнокультурних і національно-політичних спільнотах. Природно, що державні принципи самовизначення націй переважно визначали і характер культурних зв’язків між різними суспільствами. Великий вплив на ці відносини спричиняли і різноманітні політико-економічні організації: СНД, АСЄАН, Ліга Арабських держав, Організація африканської єдності, МОФ та інші.

Глобальний цивілізаційний простір мінливий і не має постійного домінування одних і тих же локальних цивілізацій. Зміна світових цивілізацій і формування нового покоління локальних цивілізацій супроводжується серйозними трансформаціями, які приводять до нового розподілу сил на світовій арені. Саме такі процеси відбувалися наприкінці ХХ-на початку ХХІ ст.

Серед можливих сценаріїв геополітичної взаємодії цивілізацій у ХХІ столітті виділяють два основних. Перший – сценарій зіткнення цивілізацій, що найбільш детально представлений С.Гантингтоном. Фактично він вже почав здійснюватися у вигляді низки локальних міжцивілізаційних конфліктів (Косово, Чечня). Поки говорити про глобальне зіткнення цивілізацій рано – західна цивілізація ще має можливості не допустити переростання локальних конфліктів у глобальні. Але вже найближчим часом співвідношення сил може змінитися і загроза зіткнення цивілізацій (західної і ісламської, ісламською і індійською, в які можуть бути втягнені інші цивілізації) стане реальною. Більш реальними є зіткнення цивілізацій в окремих регіонах світу – наприклад, на Балканах, Північному Кавказі, півострові Індостан, в Африці, на Близькому Сході тощо. Загроза прямих зіткнень буде пом’якшуватися “тихою експансією перенаселених цивілізацій – масовою міграцією мусульман до Європи, китайців на Далекий Схід, латиноамериканців до Північної Америки, але процес “змішування”, гібридизації цивілізацій породжуватиме нові проблеми.

Другий сценарій – партнерство цивілізацій – є достатньо перспективним, але і найбільш складним. Він передбачає розвиток доброзичливого співробітництва локальних цивілізацій, як складових міжнародного співтовариства, вироблення ефективного механізму розв’язання міжцивілізаційних протиріч, взаємодопомоги, підтримки менш розвинених, бідних народів і цивілізацій при їх політичній рівноправності, відсутності диктату, насильства, розвитку глобальної демократії, що забезпечує свободу волевиявлення; самостійне прийняття рішень з урахуванням інтересів як сильних, так і слабких, як більшості, так і меншості.

Процес вироблення механізму міжцивілізаційного партнерства тривалий і складний, він відбуватиметься протягом всього ХХІ ст., можливо, і більше і розвиватиметься з різною швидкістю в різних частинах планети, переходячи через послідовні стадії і форми. Модель політичного партнерства відпрацьована протягом останніх десятиліть на прикладі Швейцарської конфедерації, Європейського Союзу і ОБСЄ. Історичний досвід буде модифікуватися відповідно до такого складного об’єкта, як глобальне співробітництво цивілізацій.

Крім вищезгаданих сценаріїв геополітичних відносин цивілізацій у ХХІ столітті, можливі й інші сценарії. Один з них – збереження у майбутньому сьогоденної нестійкої рівноваги, балансування між співробітництвом і зіткненням з періодично виникаючими осередками “пожеж”, які спільними зусиллями важко вдається загасити. Інший – встановлення глобального диктату однієї цивілізації при обмеженні самостійності і незалежності всіх інших. Такий варіант передбачає М.М.Голанський, який говорить, що потреба у централізованій владі в глобальному масштабі і зведення економічного суверенітету до фінансової незалежності призведе до створення світової федерації країн з глибоким розподілом праці і чітким розподілом функцій між її суб’єктами. Замість існуючої сьогодні хаотичної і неупорядкованої множинності практично мало пов’язаних і незалежних країн у світі виникає жорстко структуроване співтовариство народів, тісно пов’язаних економічно і політично зв’язками.

Література:

1. Аза Л.А. Особливості процесу міжетнічної культурної взаємодії в українському суспільстві // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття/ Кол. монографія під ред. М.О. Шульги. – К.: “Інститут соціології НАН України”, 1999.– 687 с.
2. Арутюнов С.А. Народы и культуры: Развитие и взаимодействие. – М., 1989.
3. Баронин А.С. Этническая психология. – Киев, 2000.
4. Василенко И.А. Диалог цивилизаций: социокультурные проблемы политического партнерства.– М.: Эдиториал УРСС, 1999.– 272 с.
5. Взаимодействие культур Запада и Востока.– М., 1987.
6. Иконникова Н.К. Механизмы межкультурного восприятия // Социологические исследования. – 1995.– № 8.
7. Культурология. XX век: Словарь-справочник.– Спб.: Университетская книга, 1997.
8. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія: Навч. посібник. – К.: Сфера, 1999.– 408 с.
9. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций/ Международный институт П. Сорокина- Н. Кондратьева. – М.: ЗАО «Изд-во “Экономика”», 2001.–346 с.